

CIT: 5
zgod. teme

MARIBORSKA ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA IZ RAZPADA V OBNOVO

Ivanka Žmavc-Baran

knjižničarka v p., Visokošolska in študijska knjižnica, Maribor

UDK 027.5(497.12Mb)»1941/1945«

ZMAVC-BARAN Ivanka: Mariborska študijska knjižnica iz razpada v obnovo. Knjižnica, Ljubljana, 19(1975)1-4, str. 11-29.

Članek navaja po arhivskih virih in po spominih avtorice, prve povojne sodelavke v mariborski študijski knjižnici, podatke o usodi knjižnice med nemško okupacijo in o njeni obnovi po osvoboditvi. Posebej poudarja zasluge pokojnega prof. Franja Baša, da se je knjižnica vsaj delno ohranila in se že zgodaj vrnila v svoje mesto.

UDC 027.5(497.12Mb)»1941/1945«

ZMAVC-BARAN Ivanka: The Research Library in Maribor from destruction into reconstruction. Knjižnica, Ljubljana, (19(1975)1-4, p. 11-29.

The article gives according to the archival sources and recollections of the author, the first librarian in the early postwar years in the library suffered during the German occupation and on its reconstruction after the war. It points out the merits of the late professor Franjo Baš thanks to whom the library was saved, at least in part, and early restored to Maribor.

Z nemško zasedbo aprila leta 1941 je bilo na Slovenskem Štaterskem čez noč uničeno vse slovensko kulturno življenje. Po nacionalsocialističnem načelu, »da ne sme ostati na Slovenskem Štaterskem nobena slovenska knjiga«¹, zanjo tudi ni bilo več mesta, kakor tudi ne za slovenske knjižnice, ki so morale na mah prenehati živeti. S tem radikalnim ukrepom je hotel okupator zbrisati vse sledi slovenske pisane besede. Zato je z našimi knjigami ravnal tako barbarsko brezobzirno. Kar jih ni masovno uničil z javnim zažiganjem ali s pošiljanjem v papirnice, jih je prepeljal v Avstrijo ter jih tam na varnem vskladiščil. Ta preseljeni fond slovenskih in jugoslovanskih knjig bi naj izpolnil vrzeli v avstrijskih in nemških knjižnicah², jih dopolnil in obogatil, ko bi se polegel vojni vihar in ko bi bil čas za to. Ta pa je napravil križ čez okupatorjev račun in tako je velik del naših v tujino prepeljanih knjig tam čakal le na vrnitev domov.

Najmikavnejša je bila za okupatorja mariborska Študijska knjižnica. Njen knjižni fond je štel ob okupaciji nad 40.000 zvezkov³. Bila je bogato založena z domoznanskim gradivom, ki ga je zbirala in dopolnjevala že od svojega začetka kot centralna pokrajinska knjižnica na Slovenskem Štajerskem. Domovala je v kazinski stavbi na Slomškovem trgu št. 17 v vseh prostorih prvega nadstropja z veliko kazinsko dvorano vred. Okupator ni prizanesel njej kakor tudi ne njenemu ravnatelju prof. Janku Glazerju, ki je Študijsko knjižnico dolga leta smotrno vodil in urejal ter jo dvignil v pokrajinsko znanstveno knjižnico s slovesom znotraj in zunaj naših meja. Okupatorji so prof. Janka Glazerja odslovili iz knjižnice 22. aprila 1941, nato pa 7. julija⁴ istega leta z družino izselili iz Ruš, kamor se je bil umaknil iz Maribora — v Arandelovac v Srbiji, kjer je ostal ves vojni čas. Novembra leta 1944 ga je zvezno ministrstvo v osvobojenem Beogradu imenovalo za tajnika komisije za ugotovitev vojne škode na zgodovinskih predmetih Jugoslavije⁵. Avgusta leta 1945 se je poslovil od Beograda in se vrnil domov, da zopet prevzame ravnateljske posle v Študijski knjižnici v Mariboru. Toda na poti je zbolel — 15. avgusta se je sicer javil v službo⁶, vendar je mogel vodstvene posle prevzeti šele po okrepanju, 15. oktobra 1945.⁷ Nekaj mesecev je nato uradoval v muzejski pisarni skupaj z ravnateljem muzeja prof. Franjem Bašem, ki je prvih pet mesecev od osvoboditve do predaje poslov prof. Glazerju vodil Študijsko knjižnico v obnovo.

O okupacijskih ukrepih v Študijski knjižnici aprila 1941 nam je ravnatelj prof. Glazer večkrat povedal kaj zanimivega, zapisal pa ni nikjer. Kustos Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru Marjan Žnidarič je na srečo dobil od njega avgusta 1974 izjavo o tistih časih. Ker je z njo osvetljeno uničenje Študijske knjižnice leta 1941 in z njo tesno povezana obnova v letu 1945, jo v celoti navajam. Iz istega razloga poročam tudi o usodi knjig na Slovenskem Štajerskem v letih 1941—1945.

Poglejmo, kaj je doživel ravnatelj prof. Janko Glazer aprila 1941 v mariborski Študijski knjižnici:

IZJAVA

prof. Janka Glazerja v zvezi z usodo mariborske Študijske knjižnice leta 1941

Takoj po prihodu okupatorja v Maribor, 9. aprila 1941, je prišel k meni v knjižnico nemški stotnik z nalogo, da pregleda prostore za morebitno namestitev nemškega vojaštva. Do njegove zahteve sem takoj zavzel odklonilno stališče, predvsem zato, ker so se prostori knjižnice le s težavo ogrevali: zatrdil pa sem mu tudi, da vojaštvo in knjige ne

gredo skupaj (ob okupaciji je študijska knjižnica zavzemala vse prostore v prvem nadstropju današnje gledališke zgradbe!). Po ogledu prostorov se je nemški stotnik odločil, da ne bo namestil vojaštva v naših prostorih. To bi storil edino v primeru, da drugje ne bi bilo ustreznega prostora. Dva dni nato je prišel k meni Pipo Peteln, kulturni vodja Kulturbunda in moj nekdanji sošolec iz Ruš, in se zanimal za naš knjižni fond. Takrat je izjavil: »Styriaca bodo lahko ostala, Slovenica nikakor ne, mogoče se bodo lahko porabila kje drugje!« Rekel mi je tudi, da bo prišel dr. Dernjač (bil prej Nemcem naklonjen že med obema vojnama in član Kulturbunda), ki bo neke vrste komisar knjižnice vse dotlej, dokler se o usodi knjižnice ne bo dokončno odločilo. Ta je pozneje res prišel, vendar se v usodo knjižnice ni hotel vmešavati. Namesto njega je zato prišel neki trgovec, čigar imena se ne spominjam (imel je trgovino v Slovenski ulici), ki pa je zavzel do knjižnice podobno stališče kot dr. Dernjač. Peteln je takrat, ko je bil pri meni, takoj zasegel veliko kazinsko dvorano (mi smo jo uporabljali šele od leta 1940), v kateri bi naj zbirali knjige drugih mariborskih knjižnic (predvsem iz knjižnice Delavske zbornice, Prosvetne knjižnice in Ljudske knjižnice). Od tu pa bi jih potem vozili na avstrijsko Štajersko. V naslednjih dneh so se knjige v kazinski dvorani res začele zbirati, cenzurirale pa so jih v glavnem ženske, članice Kulturbunda (najbolj vneta med njimi je bila žena trgovca s pijačami Guzla).

Ravnatelj knjižnice sem ostal še dva tedna. V tem času sem bil stalno v stiku s prof. Bašem. Že pred okupacijo, ko je postalo očitno, da bo kmalu prišlo do vojne, naju je oba mučilo vprašanje, kam z dragocenostmi (predvsem rokopisi ipd.). Nazadnje sva se odločila, da jih bova zazidala v niše v gradu. Takrat pa je težko bilo dobiti zanesljivega zidarja, ki bi to opravil. 5. aprila, to je dan pred napadom, ga je Bašu uspelo dobiti. Ker je vse skupaj prišlo sila nenadoma, nisem uspel napraviti pravega izbora, na hitro sem dal nekaj, ostalo pa bi naj zazidali pozneje (vsega dragocenega gradiva v knjižnici je bilo za približno 5 m³, ostalega gradiva pa 80 m³!). Še isti dan mi je Baš sporočil, da je prvo skrivališče že polno, ker so tudi nekateri privatniki prinesli nekaj. Zagotovil pa mi je, da bo v gradu še našel kakšen primeren prostor. Za to pa ni bilo več časa, ker naju je vojna prehitela. Zidar, ki je gradivo zazidal, pa v resnici ni bil zanesljiv, ker je že čez nekaj dni povedal Nemcem, kaj se je zgodilo. Baša so poklicali na zaslišanje. Po pravici jim je povedal, kaj je storil, pokazal, kje je skrito, in rekel, da je to storil zato, ker se je bal, da bi vojna vihra marsikaj uničila. Okupatorja pa je zanimalo samo, če ni morda med zazidanimi muzealijami tudi eksploziv. Pozneje ga niso več klicali v tej zvezi in stvari so ostale zazidane do konca vojne, ko smo »skrivališče« na slovesen način odprli.

22. aprila popoldne je prišel k meni v knjižnico sluga z magistrata z vabilom, da se moram še isti dan ob 7. uri zvečer javiti na magistratu. Tam so mi sporočili, da sem odpuščen. Izročiti sem moral ključe, predati blagajno in blagajniško knjigo. Vstop v knjižnico mi je bil prepovedan. V knjižničnih prostorih sem bil še enkrat čez par dni, ko me je poklical dr. Papesch, ker niso znali odkleniti železne omare. Takrat mi je dr. Papesch tudi omenil, da se bo vprašanje moje penzije rešilo po vojni. V Mariboru sem ostal še nekaj dni, nakar sem se odselil v Ruše.

Povedal bi še to, da je za mano prevzela knjižnico kneginja Obolenska, ruska emigrantka, ki je delala v knjižnici tudi že pred vojno. Iz deželne knjižnice v Gradcu so kmalu poslali bibliotekarja dr. Drewa z nalogo, da iz obstoječega izbere tak fond knjig, ki bo nacionalsocializmu najbolj ustrezal. Od slovenskih knjig so v ta fond uvrstili le Krajevni

leksikon Dravske banovine — iz povsem praktičnih razlogov. Izbrali so okrog 5—6.000 knjig in za knjižnico obdržali samo orkestralno (v vzhodnem delu zgradbe) in balkonsko dvorano (v južnem delu zgradbe), ostale prostore pa je prevzelo gledališče. Od osebja vem, da sta med vojno poleg Obolenske delali v knjižnici tudi neka Lukmanova in Zimmermannova. Po vojni mi je Baš povedal tudi to, da so Nemci iz fonda zaplenjenih knjig določili po en izvod za nekatere knjižnice na območju rajha (v glavnem v Avstriji). V glavnem pa so šle knjige iz naše knjižnice na tri kraje: deloma v deželno knjižnico v Gradcu, deloma jih je prevzel dr. Carstanjen, deloma pa so ostale (izbrani fond).

Ruše, 26. avgusta 1974

Zapisal Marjan Žnidarič

Okupatorska civilna uprava, ki je ob zasedli prevzela Študijsko knjižnico, jo je 30. junija leta 1941 odpravila in jo s tem zbrisala iz seznama mariborski kulturnih ustanov. Njene skrčene prostore je dodelila novo ustanovljeni ljudski knjižnici, imenovani »Stadtbibliothek«⁹. Mesto ravnateljice je poverila ruski emigrantki kneginji Elizabeti Obolenski, ki je vodila novo knjižnico skoraj do osvoboditve leta 1945. Po informacijah prof. Baša se je kneginja umaknila že marca v Železno Kaplo na Koroškem in se potem od tam preselila k svoji hčerki grofici Künigl v Kanado¹⁰. Oglasila se Študijski knjižnici ni nikoli, čeprav je bila pred vojno od leta 1923¹¹ v njej zaposlena.

Za to novo ustanovljeno ljudsko knjižnico so Nemci odbrali iz fonda Študijske knjižnice okrog 1000 nemških knjig, med temi leksikalna dela, nemško beletristiko in nemško domoznansko literaturo, tako da je štela z dodano politično-propagandno literaturo 5—6.000 knjig¹².

Od drugih oddvojenih knjig so največji del določili za preselitev v Gradec, »nezaželenene in neuporabne« pa so odbrali za papirnice na Sladkem vrhu, v Gradcu in Frohnleitnu¹³. Slovenske knjige so zbirale in odpošiljale okrajne organizacije Štajerske domovinske zveze (Steierischer Heimatbund).

Iz Študijske knjižnice so začeli seliti knjige in časopise že maja leta 1941¹⁴. Mnogi Mariborčani se še spominjajo, kako so jih selili tudi ob slabem vremenu in jih z balkona Študijske knjižnice metali na tovornjak na cesti in odtod vozili dalje v Gradec. Poročala sta o tem ravnanju s knjigami Študijske knjižnice ravnatelju Glazerju v Arandelovac očividca prof. Baš in ravnatelj kaznilnice Niko Vrabl, kakor sta pozneje tudi sama povedala.

Tako je bilo jedro Študijske knjižnice odpeljano v Gradec in tam uskladiščeno na sedežu Südost Instituta v Herbersteinovi palači v Leonhardstrasse 59¹⁵ in v skladišču Štajerske deželne biblioteke

(Steiermärkische Landesbibliothek) v Kalchberggasse 3¹⁶. Za Südost Institut v Herbersteinovi palači si je izbral narodnopolitični referent Steierischer Heimatbunda dr. Helmut Carstanjen iz Študijske knjižnice vse staro slovensko časopisje in pomembnejšo znanstveno literaturo (zgodovinsko, narodopisno in politično gradivo)¹⁷ ter avstrijske krajevne repertorije in jugoslovanske popise prebivalstva i. dr. Časopisje so pozneje iz varnostnih razlogov po njegovem nalogu prepeljali na Gornje Štajersko v Bad Einöd¹⁸, kjer ga je po vojni po naključju odkril član naše reparacijske komisije ing. Ivan Rojnik¹⁹. Po Baševih informacijah so bile tam spravljene tudi slovenještajerske inkunabule²⁰. Obe ustanovi, tako Südost Institut kakor tudi Štajerska deželna biblioteka, sta hoteli v združeni akciji s knjigami mariborske Študijske knjižnice izpopolniti vrzeli v svojih knjižnih skladih, jih dopolniti in obogatiti z manjkajočim slovenskim in jugoslovanskim strokovnim slovstvom. Kolikor gradivo Študijske knjižnice za obe ustanovi ni zadoščalo, je bilo pritegnjeno tudi gradivo drugih slovenještajerskih knjižnic²¹. Naj pri tem omenim, da se je tudi graška univerzna knjižnica okoristila z izbranimi znanstvenimi knjigami in revijami iz lastnine mariborske Študijske knjižnice in francoskega krožka v Ptuju²². Pa tudi seminarji graške univerze²³ so zase odbrali gradivo iz raznih naših knjižnic, ki jih je okupator deponiral v Gradcu. Za pet kamionov slovenskih knjig in revij, ki jih je okupator odpeljal na Dunaj, pa se ne ve, kje jih je odložil²⁴.

Toda okupatorjevi načrti so se v veliki večini izjalovili, ker mu je čas prekrizal račune. Tako je čakala v Gradcu večina knjig mariborske Študijske knjižnice z drugimi preseljenimi knjigami iz Maribora in s Slovenskega Štajerskega le na vrnitev v domovino.

Poleg velike kazinske dvorane na Slomškovem trgu 17 je imel okupator še en zbirni center za zaplenjene in mnogokrat nasilno odvzete knjige z območja Maribora in cele Slovenske Štajerske. To je bil urad za slovenske knjige nemške zvezne in okrajne organizacije (Bundes- und Kreisführung) štajerskega Heimatbunda²⁵. Sprva je bil sedež tega urada v predvojnem Sokolskem domu v poslopju pivovarne Union (danes Partizanska 5), od poletja leta 1942 pa v nekdanjem Narodnem domu²⁶ (današnji Dom JLA v Ulici kneza Koclja). Tu so se knjige formalno sortirale in odbirale — to je bilo delo okrajne organizacije Heimatbunda — za razne avstrijske in nemške knjižnice in ustanove in sicer tako, da je bilo sprva odbranih od posameznega knjižnega dela po 12, pozneje pa po 6 izvodov. Prof. Baš je ugotovil, da so po en izvod dobili Südost Institut v Gradcu, Deutsche Akademie München, Ahnenerbe Berlin-Dahlem (to je bila knjižnica NSDAP!), en izvod pa je šel na Dunaj²⁷. Prof. Baš ni mogel

ugotoviti, kje na Dunaju so jih spravili, kakor ni mogel tega ugotoviti za že prej omenjenih pet tovarnjakov knjig²⁸.

Na splošno so vse odbrane knjige, namenjene za preselitev, tudi tu zlagali v lesene zaboje; kar pa jih niso mogli več sproti odpeljati, so jih uskladiščili v kegljišču na dvorišču Narodnega doma, kjer so čakale, da jih odpravijo v neznane nemške kraje. Tega pa niso dočakale. Potovanje jim je preprečila deloma prekinitvev prometa deloma pa bomba, ki se je 14. oktobra 1944²⁹ zarila ob tej masi pripravljenih knjig in jih silovito izmaličila, mnoge celo popolnoma uničila. Kar pa jih je ušlo pogubi, so ležale med ruševinami ali pod njimi kakor težki, umazani ranjenci brez udov, polni grušča in prahu, brez platnic, z iztrganimi ali pa pretrganimi listi. Kolikor jih ni uničila rušilna bomba, jih je uničila ali poškodovala bedna množica beguncev in vojnih ujetnikov, ki ji je bil dodeljen na tem prostoru od maja 1945 začasni življenjski prostor. Otroci, žene in starci ter vojni ujetniki so se gnetli po vseh prostorih in hodnikih Narodnega doma; še dvorišče jih je bilo polno. Vsi ti pač niso imeli smisla za knjige. Razmere so jih bile prisilile, da so knjige uporabljali v različne namene: služile so jim za mize in stole, za ležišča in vzglavja, služile so jim za kurivo, da so se pogrevali ob ognju na dvorišču in si iz vode in moke pekli neslane lepinje ter si iz listov starih misalov zvijali cigarete. Pretresljiva slika uničenja in smrti naše pisane besede na dvorišču nekdanj tako ponosnega in urejenega slovenskega Narodnega doma! Nihče ne bo znal nikoli povedati, koliko je bilo na tem dvorišču pokopanih in uničenih naših knjig.

Še preden se je umiril čas po vojni vihri, je v mariborskem muzeju že koval načrt za vrnitev naših knjig ravnatelj muzeja prof. Franjo Baš, ki se je čutil bratovsko zadolženega za usodo svoje »sestrske ustanove«, kakor je Študijsko knjižnico rad imenoval. Iz globoke notranje povezave z njo je vso okupacijsko dobo poročal njenemu izgnanemu ravnatelju prof. Janku Glazerju o premikih in poteh »njegove« Študijske knjižnice in to kar v 14 dopisih³⁰. Vodil je — kolikor mu je uspelo — točno evidenco o poteh in skladiščih naših knjig na domači zemlji in v tujini, kar mu je pozneje mnogo koristilo pri delu za obnovo.

Že med vojno se je trudil in poskušal rešiti vsaj nekaj v Gradec prepeljanih knjig kakor n. pr. Stegenška, Franca in Milka Kosa, kar pa je dr. Carstanjen kategorično odklonil že leta 1941³¹. Da so se vrnila knjige Študijske knjižnice iz skladišča Štajerske deželne biblioteke v Gradcu, Kalchberggasse 3 v Maribor maja leta 1945 nedotaknjene in v istih zaprtih zabojih, v katerih so jih Nemci iz Maribora preselili v Gradec, gre zasluga ravnatelju imenovane biblioteke dr. Juliusu Schützu³².

Prof. Baš pa se ni čutil za Študijsko knjižnico zadolženega samo med vojno, dolžnosti do nje je čutil tudi v odsotnosti ravnatelja Glazerja, ko jo je bilo treba po osvoboditvi obnoviti. Zato jo je že takoj vključil v svoj muzejski program dela in ji odstopil — brezdomki — v prvem nadstropju muzeja prostore za dokaj dolgo dobo ter jo vodil na poti k obnovi dobrih pet mesecev do 15. oktobra 1945³³, ko je posle zanjo predal ravnatelju prof. Glazerju. Ob predaji so bile vse repatriirane knjige predvojne Študijske knjižnice že očiščene in pripravljene za selitev, določeni so ji bili — po neuspeli borbi za nove prostore — stari, v dobi nemške zasedbe za dve tretjini zmanjšani prostori³⁴ na Slomškovem trgu 17 in bil ji je deloma vrnjen tudi njen predvojni inventar ter začasno urejeno vprašanje nameščencev³⁵.

Delo za obnovo Študijske knjižnice je teklo po dveh tirih: po prvem je potekala repatriacija knjig iz Gradca, po drugem reševanje knjig v Narodnem domu, ki je postalo zaradi prebivalcev poslopja zelo pereče in nujno, saj je uničevanje knjig bilo presegló že vse meje.

Za to masovno nenamerno uničevanje knjig v Narodnem domu je zvedel tudi takratni sekretar mestnega komiteja in sekretar mestnega odbora OF Dušan Spindler in se takoj zavzel za njih reševanje³⁶. V ta namen se je povezal z načelnico prosvetnega oddelka Maro Černovškovo in dne 17. maja 1945 poveril reševanje teh ogroženih knjig v Narodnem domu mariborski Študijski knjižnici, ki takrat še ni bila uradno potrjena, bila pa je s tem ukrepom obnovljena, upravno pa priključena Pokrajinskemu muzeju v Mariboru. V ta namen sta jima dodeljevala tudi delovne moči, predvsem iz prosvetnih vrst. Prvo pooblastilo za delo v Študijski knjižnici je podpisal mestni sekretar 19. maja 1945 Ivanki Žmavc-Baranovi, in sicer na hrbtni strani Izjave Poverjenika Znanstvenega instituta pri predsedstvu SNOS, Komisija za očuvanje spomenikov, prof. Baša, ki navaja, da mu je »za sortiranje knjig v nekdanji Študijski knjižnici, za prevzemanje, shranjevanje in vpisovanje knjig iz zaplenjene imovine okupatorjev, za pisarniško delo v knjižnici in muzeju v zvezi z repatriacijo naših v Gradec in ostale kraje odpeljanih kulturnih spomenikov potrebna ena asistentska moč«. Na to pooblastilo je pritisnila svoj pečat tudi Komanda Narodne milice Maribor-mesto. Temu pooblastilu sta sledila do konca maja dva dekreta in sicer za Karlo Vukovo in Frana Čička. Predvojni nameščenec Študijske knjižnice Viktor Jamšek se je vrnil na delo v svojo matično ustanovo 20. junija 1945. V drugi polovici julija 1945 sta bila dodeljena Študijski knjižnici še Marija Kaffou in Božidar Ipavic; ta je delal za knjižnico le malo časa, ker ga je pritegnilo zanj zanimivejše delo

v muzeju. Tako nas je bilo dodeljenih na delo za obnavljanje Študijske knjižnice samo pet delovnih moči. Prostovoljcev za delo v knjižnici do 15. oktobra 1945 ni bilo, ker se nihče ni javil na neplačano, umazano in nezdravo delo v hudih razmerah; od človeka je zahtevalo predvsem veliko ljubezni in čuta za knjige.

Za reševanje naših knjig, uskladiščenih v Gradcu, je prof. Baš ukrepal že takoj prve dni v svobodi. V ta namen je sam organiziral repatriacijo knjig ob pomoči Okrajnega odbora Osvobodilne fronte Maribor-mesto ter Komande mesta in področja³⁷. Pooblastilo, ki mu ga je v ta namen 20. maja 1945 izstavila Ljudska oblast v slovenščini in ruščini s podpisom Sergeja Kraigherja³⁸, mu je služilo kot neke vrste potni list tako zanj kakor tudi za knjige. Vojaška komanda pa ga je oskrbela s tovornjakom in bencinom, ki so ga takrat dodeljevale samo vojaške oblasti.

Čeprav sta prof. Bašu šli z velikim razumevanjem na roko oblast in Vojna komanda, je vendar ležala vsa velika skrb za repatriacijo knjig na njem samem. Mnogo skrbi ter nevidnega truda in npora je bilo potrebno za prve poti po naše knjige v Gradec, za ta naravnost drzni in tvegani podvig in uspeh, saj se je prof. Baš vozil tja kar sam iskat knjige, potem pa jih je naložene na tovornjake spremljal skozi ruske zasedbene straže v Avstriji ter jih srečno pripeljal domov. Koliko je tedaj tvegala, lahko pojasni še danes po tridesetih letih Miroslav Borovka³⁹, ki je prav tako z negotovostjo in s tesnobo v srcu iz tujine vračal naš narodni zaklad.

Prvi kamion naših iz Gradca repatriiranih knjig se je ustavil pred mariborskim muzejem 25. maja 1945⁴⁰ in položil temeljni kamen za obnovo mariborske Študijske knjižnice. Vozila sta ga Miroslav Borovka in Pavlin⁴¹. Temu kamionu so do konca maja sledili še trije, nakar se je repatriacija knjig za nekaj časa ustavila. Dobro se spominjam prvega transporta iz Gradca vrnjenih knjig. Tistega majskega večera smo zbrani pred muzejem napeto in s skrbjo čakali na tovornjak. Po Baševem voznem redu bi se bil moral vrniti okrog 18. ure, pa ga ni in ni bilo. Čakali smo nanj še celo uro in več, in ko smo ga potem od daleč zagledali, nam je zaigralo srce od sreče in zadovoljstva! Tega ni znal nikdo skriti, ne mi pred gradom ne oni na tovornjaku, ki so knjige pripeljali in spremljali na poti v domovino. V kratkem času se je nabrala ob tovornjaku radovedna gruča ljudi in se čudila, pa se načuditi ni mogla, da so se iz tujine vrnile naše knjige. Prevladovalo je namreč prepričanje, da so za nas izgubljene. »Le kako mu je to uspelo?«, so se spraševali, pa resnice skoraj niso mogli dojeti, tako zelo so bili presenečeni.

Prvi štirje tovornjaki so pripeljali le četrtnino v Gradcu dosegljivih deponiranih knjig, vse druge knjige — bilo jih je za 13 tovor-

njakov — pa je repatriirala Komisija za ugotovitev vojne škode na kulturnem področju pri Narodni vladi Slovenije med 20. in 30. junijem 1945⁴². Član te komisije je bil na Glazerjevo pobudo tudi prof. Baš, ki je pri repatriaciji ves čas sam sodeloval. Samo tako je bilo mogoče, da so nam vrnili večino knjig. Pri repatriaciji naših knjig iz Gradca sta zavzeto sodelovala ljubljanska delegata Narodne vlade Slovenije prof. dr. Pavel Blaznik in arhivski referent Modest Golia⁴³. Vojna misija FLRJ pri Medzavezniškem svetu na Dunaju⁴⁴ pa je posredovala za vrnitev našega časopisja iz Bad Einöda v ameriški okupacijski coni. Časopisja je bilo za cel vagon. Vrnjeno nam je bilo jeseni leta 1946.

Vse repatriirane knjige smo znosili v viteško dvorano v gradu in knjige s signaturami Študijske knjižnice sproti dajali na poseben kup, zakaj iz Gradca je prišlo nazaj tudi mnogo knjig iz cele Slovenske Štajerske, ki so jim bile lastnice razne druge pravne in civilne osebe.

Sočasno z repatriacijo smo reševali tudi knjige v Narodnem domu, ki se je maja leta 1945 napolnil z vojnimi ujetniki in begunci. Sprva smo nemo zrl v revno človeško družbo v njem, v razvaline, v uničene, umazane in z ruševinami zasute knjige, v umazanijo, ki jo je nagrmadilo življenje, nato pa smo složno začeli delati. Vsako, še tako neznatno majhno knjigo smo hoteli obuditi k življenju iz skupnega grobišča knjig. Mnogokrat se nam to ni posrečilo, saj je bilo razdejanje preveliko. Še preden smo jih včasih mogli oteti, so že frčale v ogenj, ki so ga netili in vzdrževali za svoje potrebe begunci in vojni ujetniki. Šele vojaška straža, ki jo je po posredovanju prof. Baša dodelila uvidevna Komanda mesta s komandantom Štefanom Pavšičem, je lahko preprečila to početje in zaščitila knjige. Komanda mesta nam je dodelila tudi nekaj ujetnikov, ki so nam pomagali pri nakladanju, prevažanju in izkladanju knjig v gradu. Knjige smo spravljali iz Narodnega doma samotež do grada in jih tam odlagali v viteški dvorani in sobi poleg nje. Pri tem delu ura ni bila naš gospodar. Delali smo ves dan s kratko opoldansko pavzo, od jutra do večera, umazani in zaprašeni, ob skromni hrani in večni nevarnosti, da se kakorkoli okužimo. Iz okolice stranišča, ki ga je od preostalega dvorišča ločila le pregrada knjig, smo reševali večkrat dragocene knjige, ki so bile dostikrat v sila klavrnem stanju. Vsake posamezne knjige nam je bilo žal, zato smo se tudi za vsako posebej potrudili, da bi jo rešili in ohranili pri življenju. Iz vode in blata, izpod ruševin in tramov po dvorišču smo jih dvigali, prenekatero ožgano in polno nesnage, ki se je ob tako nemogočih in nevsakdanjih življenjskih razmerah sčasoma naselila in zagrizla vanje. Kar pa je knjig ostalo še v zabojih, ki bi vzdržali prevoz, smo jih povrh malo

očistili večjih ruševin in kosov opeke in kar take prepeljali v muzej. Z galerije Narodnega doma smo knjige, ki niso bile poškodovane, v košarah po vrvi spuščali na dvorišče in nalagali na vozove. Za zahtevnejše čiščenje v Narodnem domu ni bilo niti časa niti ljudi; povrhu smo hoteli knjige čimprej zavarovati.

Za koliko tovornjakov je bilo iz Narodnega doma v grad preseljenih knjig, ne bi mogla presoditi. Moralo pa jih je biti kar lepo število, saj smo jih preseljevali dolgo, resda samotež na vozu, ali mnogo takih malih prevozov dá na koncu tudi lepo število knjig. Z doseljenkami iz Narodnega doma so se v grajski viteški dvorani veliki kupi iz Gradca vrnjenih knjig še znatno povečali v vse tri dimenzije in napolnili veliko viteško dvorano in sobane ob njej. Zaboji pa so stali tudi na hodniku.

V gradu smo začeli načrtno delati že julija, ko se je ustavil glavni dotok knjig iz treh velikih skladišč, v katerih so bile naše knjige določene za izpopolnitev knjižnih fondov v raznih avstrijskih in nemških knjižnicah, pa do tja vse niso utegnile več priti.

Prvo skrb smo posvetili hudo prizadetim knjigam iz Narodnega doma, ki smo jih tam pobrali po dvorišču iz ruševin in nesnage. Bile so izpostavljene snegu in dežju, vlažne ali mokre in blatne obenem. Vлага si je najbolj privoščila knjige s finim papirjem. Vlažne in mokre knjige smo najprej posušili, potem pa suhe očistili blata in peska, grušča in opeke, ki so se skoraj že zagrizli in prilepili vanje, saj je od bombnega napada do reševanja knjig preteklo celih sedem mesecev. Povrh jim ni bilo naklonjeno vreme; mnoge je popolnoma zveržilo. Morali smo jih zravnovati in obteževati, da bi se približale svoji prvotni obliki. To pa se nam mnogokrat ni posrečilo, ker so globoke sledi vojne ostale tudi na knjigah in jih nikakor ni bilo mogoče popolnoma zabrisati. Knjige z dvorišča Narodnega doma so bile po veliki večini skoraj vse poškodovane, tudi tiste v zabojih. Niti v enem zaboju nismo našli čistih in nepoškodovanih knjig, niti enega, ki bi mu bomba ne pritisnila svojega pečata. Zračni pritisk je tudi v zabojih samih razmetal knjige, da so ležale križem kražem, ena čez drugo. V marsikaterem zaboju so se zagozdile, da so se jim zvile platnice. Kar pa jih je zračni tlak dvignil v zrak in silovito treščil ob zid, so se razletele in obležale po kotih brez platnic ali pa so jim manjkali listi, raztreseni po dvorišču. Sortiranja in kompletiranja teh »raztresenih udov« smo se lotili šele v muzeju, kjer je bilo za to zamudno delo več časa, pa še streho smo imeli nad glavo. Mnogo skrbi smo morali posvetiti posameznim knjigam, ki sta se jim pesek in malta zažrla med posamezne liste. Le s težavo smo jih očistili iz izprašili, o sesalcu za izpraševanje knjig pa nismo upali

niti sanjati, čeprav smo si ga od srca želeli, ker so nam ruševine z apnom vsem po vrsti razjedale kožo na rokah.

Veliko pozornost so zbudile v teh zabojih srednješolske učne knjige — teh se najbolj spominjam, ker so imele v desnem zgornjem vogalu prilepljene etikete iz rjavega ovojnega papirja, na njih pa s črnilom napisane signature z oznako »Z«. Prof. Baš nam je pojasnil, da so bile te zasilno signirane knjige z oznako Z odločene in pripravljene za centralno biblioteko v Leipzigu; oznaka Z (zentral) naj bi kazala na to. Da bi pa imele tudi druge knjige iz Narodnega doma take ali podobne oznake s signaturami, se ne spominjava več niti Karla Vukova niti jaz, ki sva še edini ostali od tistih, ki so imeli tedaj delo z njimi. Veliko teh zasilno signiranih knjig za centralno biblioteko v Leipzigu smo pozneje opremili z našimi signaturami in jih uvrstili v fond Študijske knjižnice. Bile so skoraj popolnoma nove. Nemci so jih verjetno pobrali v kakšni knjigarni. Naj omenim še to, da so imele nemške signature zelo visoke številke; v spominu so mi ostale šestmestne.

Približno v istem času, ko smo reševali knjige v Narodnem domu, se je sortirala tudi zapuščina bivšega Heimatbunda na njegovem sedežu v današnjem Centru za glasbeno vzgojo v Mladinski ulici. Tudi to poslopje je po zapiskih mestnega geometra Antona Vončine 17. in 20. oktobra 1944 dobilo pošten zadetek in je bilo kar precej poškodovano. Svoje arhive je Heimatbund⁴⁵ spravil v kletne prostore bivšega moškega učiteljišča in sedanje osemletke Bojana Iliča, prav tako v Mladinski ulici, kjer so ostali nepoškodovani. Med zapuščino Heimatbunda smo našli le nemške nacistične knjige, specialke in note propagandnega značaja. Da bi našli med to ostalino še kakšne slovenske knjige ali celo knjige s signaturo mariborske Študijske knjižnice, tega se od trojice, ki je to delo opravljala, nikdo ne spominja, ni pa to izključeno. Tudi tu je bilo gradivo razmetano in umazano, deloma pa tudi poškodovano in ga je bilo treba najprej očistiti; zato se je začelo zavarovanje aktov šele julija. Pretežna večina zapuščine Heimatbunda so bili politični in upravni akti, ki so hranjeni deloma v Mariboru, večina pa je bila odposlana v Ljubljano.

S sortiranjem knjig smo začeli šele, ko so bile že vse knjige iz Narodnega doma očiščene in izprašene. Tem smo morali posvetiti največ časa, zakaj iz Avstrije repatriirane knjige so bile razmeroma dobro ohranjene, čeprav so doživele dve selitvi; treba jih je bilo samo izprašiti, vse drugo delo (odstranjevanje starih signatur, pregledovanje in štetje strani etc.) smo opravili šele pozneje, ko smo se preselili iz gradu. Knjige smo sortirali po lastniških skupinah nekako takole: Študijska knjižnica — prva grupa, knjige državnih

ustanov (šole, uradi) — druga grupa, knjige javnih in društvenih knjižnic — tretja grupa, knjige cerkvenih ustanov — četrta grupa, knjige privatnikov — peta grupa. Knjige, ki se jim lastništvo ni dalo ugotoviti, so bile v šesti grupi. V peti in šesti grupi knjig pa niso bile zajete knjige, ki so bile zaplenjene po osvoboditvi. Sortirali smo torej izključno knjige, ki jih je okupator odpeljal iz Slovenske Štajerske v Avstrijo ali pa jih je pripravil za prevoz v Avstrijo; te so bile v Narodnem domu⁴⁶.

Lastnino Študijske knjižnice smo znosili v sobo poleg viteške dvorane, ki je bila opremljena s stojali iz predvojnih knjižničnih prostorov, deloma pa tudi z izposojenimi stojali.

Ne vem več, od kod vse so muzejci vozili knjižna stojala v grad in jih v njem namestili tudi v obeh sobah bastije. Na stojala smo postavljali že odbrane knjige Študijske knjižnice. V navedene prostore smo znosili in deloma tudi vložili na police približno dve tretjini vsega vrnjenega knjižničnega fonda; to so bile — razen slovenskih knjig — vse druge knjige v raznih jezikih. Vseh knjig pa seveda nismo mogli postaviti na police, zato smo jih po jezikih in deloma tudi po strokah zlagali kar na kupe ob policah. Te knjige so v bastiji dolga leta čakale na preselitev v nove prostore Študijske knjižnice v Prešernovo ulico 1. Slovenske knjige pa smo preselili januarja leta 1946⁴⁷ še v stare, utesnjene prostore Študijske knjižnice na Slomškovem trgu 17. Tako so bile vse dosegljive knjige predvojne Študijske knjižnice pod varno streho in so v miru čakale na preselitev v nove prostore. Žal pa se niso vrnilе vse knjige; dobra četrtnina jih je ostala neznanu kje in je za nas bržčas za vedno izgubljena. Med to izgubljeno četrtnino so za vedno izgubljene tudi nekatere predvojne dragocenosti in nenadomestljive redkosti predvojne Študijske knjižnice, ki so bile po Glazerjevi domnevi odstranjene iz knjižnice že takoj ob začetku nemške zasedbe. Nenadomestljiv je Prešernov rokopis iz leta 1832, Hrenov lekcionar, Hipolitova Gramatika, Pohlinovo Besediše, Linhartova Županova Micka, 1790, Vodnikova Velika pratika in odlomki Ljubljanskih novic, Kranjska Čbelica, Glasnik 1854, Levstikove Pesmi, Naprej in Pavliha, Jurčičev Glasnik 1869, Cankarjeva Erotika 1899 itd.

Po ugotovitvi ravnatelja prof. Janka Glazerja se je vrnilo okrog 27.000 knjig, med temi 10.000 slovenskih⁴⁹.

Ko smo zaključili grobo sortiranje druge, tretje in četrte grupe, smo sortirali grupo privatnih lastnikov in sicer abecedno po podpisanih lastnikih v knjigah. Knjige smo zložili vzdolž celega hodnika v prvem nadstropju gradu, od koder so jih lastniki po prevzemu lahko odpeljali na svoje domove.

Za knjige državnih ustanov, javnih in društvenih knjižnic, cerkvenih ustanov in za repatriirane anonimne knjige pa je predlagal predsednik Okrožnega zbirnega centra — ta se je medtem formiral v muzejskih prostorih, za njegovega predsednika pa je minister prosvete dne 4. oktobra 1945 imenoval prof. Baša⁵⁰ — iz zadrege za prostor, da se iz Avstrije repatriirane knjige sporazumno z okrožji v Mariboru in Celju predajo lastnikom oziroma njih pravnim naslednikom; kdo pa je pravni naslednik, o tem odločata obe okrožji. Knjige, katerih lastnikov ni bilo mogoče ugotoviti, se naj sorazmerno razdelijo med obe okrožji — Maribor in Celje⁵¹.

V zvezi z repatriacijo naših knjig iz Avstrije in s knjigami v Narodnem domu bi omenila še dve večji skladišči, ki sta v dobi okupacije očuvali in rešili naše knjige pred papirnicami. Prvo je bil grad Hrastovec⁵², ki je med okupacijo služil le za shrambo muzealij in knjig; vanj jih je pred zračnimi napadi spravil jeseni 1944 na varno sam prof. Baš, in s tem preprečil, da bi te predmete odpeljali na Gornje Avstrijsko, kakor je to odredila okupacijska oblast. Med njimi so bili letniki časnika Marburger Zeitung od 1862 dalje. Drugo skladišče je bilo v Bohovi pri Mariboru, za katero pa okupator ni vedel. Bilo je to skladišče nekdanje predvojne starinarne Arbeiter⁵³.

Da so se te knjige ohranile, gre zahvala bivšemu nameščencu, po osvoboditvi pa upravitelju te trgovine, ki jih je leta 1941, namesto da bi jih odpeljal v papirnice, deponiral na podstrešju trgovine in jih tam založil s cunjami in vato⁵⁴. Prof. Baš je zalogo te knjig ocenil na 8—10.000 kosov; dve tretjini je bilo slovenskih in srbohrvatskih. Največ je bilo šolskih knjig. Evidentiranih uporabnih šolskih knjig, ki so jih vzeli iz skladišča v Bohovi maja in julija klasična gimnazija, osnovna šola Razvanje, meščanska šola v Mariboru in prosvetni referent Maribor-desni breg, je bilo 3765⁵⁵. Od drugih »bohovskih« knjig jih je bilo lepo število iz mariborske Ljudske knjižnice⁵⁶.

Toliko o znanih večjih skladiščih med okupacijo ohranjenih knjig, ki so razvidna iz poslovnih spisov Pokrajinskega muzeja, Okrožnega zbirnega centra, Federalnega zbirnega centra in deloma tudi Študijske knjižnice v Mariboru.

V Okrožni zbirni center so se že od druge polovice maja leta 1945 zgrinjale knjige najrazličnejše provenience, od vseh strani mariborskega okrožja. Bile so različnih strok in v raznih jezikih. V Okrožni zbirni center so prišle tudi knjige iz skladišča Narodne imovine v Cvetlični ulici⁵⁷, ki jih je morala oblast zavarovati pred nasilneži in prevaranti. Ti so jih namreč hodili v skladišče, ko je bilo še dostopno, podpisovat, nato pa so jih zahtevali kot svojo lastnino.

Delo Študijske knjižnice je bilo najtesneje povezano z delom Okrožnega zbirnega centra, ki mu do 15. oktobra ni bila dodeljena

nobena delovna moč. Ob ustanovitvi Okrožnega zbirnega centra 14. oktobra 1945 pa je bila naložena skrb za knjige Okrožnega zbirnega centra Študijski knjižnici⁵⁸.

Z vključitvijo Študijske knjižnice v delovni program muzeja je prevzel prof. Baš skrb tudi za njene prostore, ki jih je imelo zasedene do sredine oktobra 1945 sodišče za narodno čast⁵⁹. Zato ji je odstopil muzejske prostore v prvem nadstropju gradu, saj ji Maribor, ki ga je bilo četrt porušenega, ni mogel najti in ji dati v uporabo nobene primerne in zavarovane stavbe. Medtem je bila Študijska knjižnica z uredbo Ministrstva prosvete dne 10. septembra 1945 na novo ustanovljena kot Študijska knjižnica za mariborsko okrožje⁶⁰, njeni prostori — med vojno zmanjšani za dve tretjini — pa so bili do likvidacije sodišča za narodno čast zasedeni. Prof. Baš je kot zastopnik ravnatelja prof. Janka Glazerja naslovil na predsednika mestnega narodnoosvobodilnega odbora prošnjo⁶¹, naj se vrnejo knjižnici vsi njeni predvojni prostori s kazinsko dvorano vred, vrne pa naj se ji tudi inventar⁶², ki ga je okupator ob zasedbi odstranil iz prostorov in ga dodelil takratnemu nemškemu gledališču. Kazinska dvorana je bila takoj po vojni v Mariboru edina nepoškodovana dvorana. Mesto jo je potrebovalo za razne prosvetnokulturne prireditve, zato je ni moglo vrniti knjižnici. Prav tako pa je gledališče nujno potrebovalo vse prostore bivšega okupatorskega gledališča, zato jih tudi ni vrnilo knjižnici. Sicer pa vsi nekdanji prostori Študijske knjižnice s kazinsko dvorano vred ne bi mogli v celoti rešiti problema knjižnice, ne vprašanja uskladiščevanja gradiva ne delovanja knjižnice. Zato sta mestni narodnoosvobodilni odbor in prof. Baš iskala druge rešitve za prostore Študijske knjižnice. V poštevi bi bil takrat prišel predlog načelnice Rozike Bohinec, da naj knjižnica dobi stavbo Narodnega doma⁶³ na vogalu Kopališke ulice in Ulice kneza Koclja. Po informacijah, ki jih je dobil prof. Baš na Mestnem gradbenem uradu pri Franu Bezlaju o stavbi Narodnega doma, bi solidno grajena stavba Študijski knjižnici ustrezala, ker so stropi po svoji nosilnosti daleč močnejši od stropov v kazinski dvorani. Do realizacije pa tudi tu ni moglo priti iz določenih razlogov. Vse do oktobra so na forumih razpravljali o perečem vprašanju prostorov na novo ustanovljene Študijske knjižnice, ki je bila še vedno brez strehe. Mestni narodnoosvobodilni odbor nikakor ni mogel ugoditi Baševi prošnji za dodelitev vseh knjižničnih predvojnih prostorov spričo tehtnih razlogov, ki sta jih navajala občina in gledališče, odločiti pa tudi ni mogel o prostorih v stavbi Narodnega doma, ki je bila še polna vojnih ujetnikov in beguncev. Oktobra pa je predsednik mestnega narodnoosvobodilnega odbora Karel Reberšek dodelil Študijski knjižnici prostore na Slomškovem trgu 17⁶⁴

v južnem delu sedanjega poslopja Slovenskega narodnega gledališča v Mariboru. Prostornina dodeljenih prostorov je obsegala samo tretjino knjižničnih predvojnih prostorov — balkonsko in bivšo orkestralno dvorano. V dodeljene utesnjene prostore je Študijska knjižnica preselila le svoje slovenske knjige in to šele januarja 1946⁶⁵, ko so že bila zastekljena vsa okna, prostori pa po likvidaciji sodišča za narodno čast pospravljeni, pobeljeni in pripravljani za svoje stare uporabnike.

Inventar, ki so ga bile deloma prevzele razne okupatorske ustanove deloma pa je obležal po skladiščih, je bil knjižnici postopoma vrnjen v celoti; nekaj smo ga uporabili že v muzejskih prostorih, nekateri kosi pa so bili potrebni temeljitega popravila.

Da bi prof. Baš zadržal moči za urejanje knjižnega gradiva, ki jih je v najtežjih časih dodelil Mestni odbor Osvobodilne fronte obnovljeni Študijski knjižnici, je prosil Okrožni narodnoosvobodilni odbor, »da se ji ti sodelavci dovolijo še vnaprej, ker podobno vpe-ljanih danes ne bi mogla dobiti; v delo so se najlepše vživeli in ga vršijo kljub vsem težavam v redu in dobro. V celoti je bilo v muzeju zavarovanih vsaj 120.000 knjig v najrazličnejšem redu in stanju. Očistiti te knjige, jih osušiti, ker so vlažne, izprašiti in sortirati je gotovo veliko delo, ki zahteva v prvi vrsti ljubezni«⁶⁶.

Prostori v muzeju, ki smo v njih delali prve mesece po osvoboditvi, niso bili prav nič idealni, zakaj muzej so bombe 19. novembra in 6. decembra leta 1944 močno poškodovale in razbile večino šip. Za obnovo okenskih šip v muzeju je bilo navedeno, da je potrebnih 480—500 m² stekla⁶⁷. Ob splošnem pomanjkanju stekla in spričo velikih potreb poškodovanega mesta to ni bilo malo. V ilustracijo navajam le to, da je bilo za muzej in za Študijsko knjižnico odobrenih 20 m² stekla, pa še teh se ni dalo skupaj dobiti v eni trgovini, ampak smo jih 10 m² dobili pri Kristalu na Koroški cesti, 10 m² pa v trgovini s steklom na Partizanski cesti⁶⁸. Za 10 m² stekla za muzej je moral podpisati dobavnico sam mariborski župan Karel Reberšek.

V mrzlih grajskih prostorih smo delali še v pozni jeseni leta 1945 in pozimi leta 1946, oblečeni kot Eskimi v tople zimske plašče in debelo obuti, saj sicer ne bi mogli zdržati mraza pri deloma nezastekljenih oknih, ki smo si jih zadelali z lepenko ali s papirjem. Kljub temu pa je vlekel od vseh strani, saj so bila poškodovana okna in vrata in nas je včasih prepihalo prav do kosti. Delovni dnevi so bili dolgi — od sedmih zjutraj do dvanajstih in od štirinajstih do osemnajstih, delali pa smo še ob sobotah popoldan⁶⁹, če je bilo nujno delo, v nedeljo pa smo večkrat delali udarniško. Za sonce takrat nismo vedeli, niti za čas, ki je zbežal mimo nas. Toda bili smo zadovoljni in srečni pri urejanju našega knjižnega zaklada, ki se je

vrnil na domača tla in našel prvo zavetje v gradu. Za delo nas je bilo malo — samo pet — pri masi knjig, ki je bila tolikšna, da smo se ob njej kar izgubili in bili čisto majhni, saj so bili kupi tako visoki in veliki.

Rade volje pa smo pomagali tudi muzejcem, če so bili v zadregi za čas. Pomagali smo jim nositi na podstrešje opeko za prekrivanje strehe, da jih ne bi prehitelo slabo vreme. Tudi muzej je imel namreč prav malo delavcev za vse velike naloge, ki jih je prevzel ob osvoboditvi in jih opravljal zase, za Študijsko knjižnico in za zbirni center. Vse tri ustanove so bile pod isto grajsko streho, ki je bila tisti čas od zračnih napadov precej poškodovana in razdejana, zato so jo morali najprej popraviti. Spričo splošnega pomanjkanja materiala (steklo, barve, les, vozila, bencin) so druga popravila prišla na vrsto šele kasneje.

Naloge in zahteve vseh treh imenovanih ustanov so bile velike; kos jim je bila samo močna osebnost. To je bila osebnost prof. Baša, ki je z neutrudljivo vnemo in z vzglednim delom ter z razgledanostjo in širino znal pritegniti k težkemu, umazanemu delu v nezdravih pogojih vse svoje sodelavce v Študijski knjižnici in v muzeju.

Kolikšna sreča za Maribor in za njegovo območje, da vojna stihija ni pregnala prof. Baša niti na sever niti na jug, kamorkoli že, kjer bi mu sicer življenje teklo mirneje kakor v usodnem Mariboru! Od tam pač ne bi mogel spremljati poti naših iz Maribora preseljenih knjig, niti komurkoli dajati informacij o medvojnem življenju in gibanju v Mariboru, niti v Arandelovac obveščati izgnanega ravnatelja Glazerja o premikih knjig predvojne Študijske knjižnice, niti sam intenzivno sodelovati pri repatriaciji gradiva Študijske knjižnice in muzeja. Iz okupatorjevih nagibov in interesov je moral ostati v Mariboru. Za mesto je bila velika sreča, zanj samega pa manj. Ni mu bilo lahko pod nenehnim udarom voditi o vsem točno evidenco in doseči tako pozitivne rezultate, kakršni so se pokazali predvsem na poti k obnovi mariborske Študijske knjižnice. Morda znamo šele zdaj po tridesetih letih, ko se še vedno borimo za naše gradivo, deponirano v zamejstvu, preudarnije gledati, soditi in ceniti njegova uspešna prizadevanja in reševanja našega narodnega zaklada, ki je bil v letih 1941—1945 odpeljan iz Maribora in Slovenske Štajerske. Z zanosom in daljnovidnostjo se je pognal v to delo takoj prve tedne v svobodi. Izrabil je nemirni čas in uspelo mu je. Poleg naših oblasti v Mariboru in Ljubljani ter Vojne komande so mu do uspeha pomagali njegovi medvojni zapiski in pa prijatelji v zamejstvu, ki jih je še iz predvojnih časov družila ista stroka (n. pr. arheolog prof. dr. Walter Schmid i. dr.). Brez njih se repatriacija naših knjig verjetno ne bi mogla dokončati tako hitro, brez prof. Baša pa ne že v maju

leta 1945 obnoviti predvojna Študijska knjižnica, ki ji je z iz Gradca vrnjenimi knjigami postavil novi temelj ter jo skrbno vodil na poti k obnovi, dokler ni predal poslov zanjo ravnatelju knjižnice prof. Janku Glazerju, torej do 15. oktobra leta 1945. V kratkem času od osvoboditve je mnogo storil za Študijsko knjižnico, za kar sta mu dolžna veliko zahvalo tako Maribor kot knjižnica.

Žal je izgubljena delovna knjiga muzeja in Študijske knjižnice za leto 1945, zato spomini, ki niso vezani na ta izgubljeni dnevnik, ne morejo dati slike, kakršno bi si želela. Trideset let je že davno za nami in človek je v tej dolgi dobi na marsikaj pozabil. Zato je mogoče, da niso omenjene stvari, ki bi še sodile v opis kratke in strme poti k obnovi mariborske Študijske knjižnice v letu 1945.

VIRI

- ¹ PM 11/2 — 10. junij 1945, Min. prosvete Slovenije
² PM 2 — 17. maj 1945, OZNI
³ Glazer: Petdesetletnica Študijske knjižnice v Mariboru, NOJa 1053/343-7; isti: Študijska knjižnica v Mariboru, V spomin na drugi kongres Zveze društev bibliotekarjev FLRJ. Maribor 1953
⁴ Glazer, ustni vir
⁵ PM 32 — 16. avgust 1945, MNOO Maribor
⁶ isto
⁷ PM 102 — 13. november 1945, MNOO Maribor; ŠK 1 — 15. oktobra 1945, MNOO Maribor
⁸ Žnidarič Marjan: Okupacija in okupatorski ukrepi v Mariboru leta 1941 (tipkopis)
⁹ Gl. 2!
¹⁰ Glazerjeva izjava. Arhiv VŠK
¹¹ isto
¹² Glazer: Študijska knjižnica v Mariboru, LdP 18. II. 1947, št. 41, 3; ŠK 192 — 19. december 1946
¹³ PM 2 — 17. maj 1945, OZNI; PM 7 — 26. maj 1945, OOOFF, Maribor;
PM 11/2 — 10. junij 1945, Min. prosvete Slovenije
¹⁴ Baš, Glazer, ustni vir
¹⁵ PM 2 — 17. maj 1945, OZNI
¹⁶ PM 7 — 26. maj 1945, OOOFF Maribor
¹⁷ PM 2 — 17. maj 1945, OZNI; PM 91 — 14. november 1945, Min. prosvete Slovenije; Glazer: Franjo Baš, ČZN 1969/26
¹⁸ PM 20 — 27. julij 1945, NVS; PM 30 — 14. avgust 1945, OOOFF Maribor; PM 54 — 4. oktober 1945, Min. prosvete Slovenije; PM 91 — 14. november 1945, Min. prosvete Slovenije
¹⁹ Glazer: Franjo Baš, ČZN 1969/26
²⁰ PM 54 — 4. oktober 1945, Min. prosvete Slovenije
²¹ PM 11/2 — 10. junij 1945, Min. prosvete Slovenije
²² FCZ Lj. 173 — 18. februar 1946, OZC Maribor
²³ FCZ Lj. 173 — 18. februar 1946, OZC Maribor; PM 54 — 21. maj 1946, Vojni misiji DFJ pri Savezničkom savetu za Austriju, Beč

- 24 PM 91 — 14. november 1945, Min. prosvete Slovenije
- 25 PM 2 — 17. maj 1945, OZNI; PM 7 — 26. maj 1945, OOF Maribor;
- PM 11/2 — 10. junij 1945, Min. prosvete Slovenije
- 26 PM 11/2 — 10. junij 1945, Min. prosvete Slovenije
- 27 isto
- 28 PM 91/1 — 14. november 1945, Min. prosvete Slovenije
- 29 PM 11/2 — 10. junij 1945, Min. prosvete Slovenije
- 30 Glazer: Franjo Baš, ČZN 1969/26; Glazerjev privatni arhiv
- 31 PM 2 — 17. maj 1945, OZNI; PM 7 — 26. maj 1945, OOF Maribor;
- PM 11/2 — 10. junij 1945, Min. prosvete Slovenije
- 32 Glazer: Franjo Baš, ČZN 1969/26
- 33 isto
- 34 PM 28 — 9. avgust 1945, MNOO Maribor; PM 37 — 4. september 1945, MNOO Maribor; PM 52 — 3. oktober 1945, MNOO Maribor
- 35 PM 56 — 4. oktober 1945, MNOO Maribor
- 36 Čížek Franjo: Prvi začetki nove Študijske knjižnice, Vestnik 22. XII. 1945, št. 91/93, str. 4
- 37 PM 59 — 6. oktober 1945, MNOO; Čížek Franjo: gl. 36!
- 38 Glazer: Franjo Baš, ČZN 1969/26
- 39 Miroslav Borovka: ustni vir
- 40 Čížek Franjo: gl. 36!
- 41 isto
- 42 Glazer: Franjo Baš, ČZN 1969/26
- 43 Čížek Franjo: gl. 36!
- 44 ŠK 192 — 19. december 1946, Poročilo o sedanjem stanju knjižnice
- 45 MOOF, odsek za ugotavljanje zločinov V št. 69 — 7. avgust 1945, Bašu
- 46 OZC 93/M — 10. november 1945, FZC Lj.
- 47 OZC 7 — 6. februar 1946, FZC Lj.; ŠK delovodnik 10., 11. in 12. januar 1946
- 48 ŠK 192 — 19. december 1946; Glazer: Študijska knjižnica v Mariboru, V spomin na drugi kongres Zveze društev bibliotekarjev FLRJ, Maribor 1953
- 49 Glazer: Študijska knjižnica v Mariboru, LdP 18. II. 1947, št. 41, 3
- 50 PM 72/2 — 20. oktober 1945, OOF Maribor
- 51 OZC 93/M — 10. november 1945, FZC Lj.
- 52 PM 40/2 — 11. september 1945, MNOO Maribor; PM-OZC 143/M — 23. december 1945, FZC Lj.; PM 4 — 4. januar 1946, Min. za gozdarstvo; PM 4 — 5. januar 1945, FZS Lj.; OZC 46 — 2. maj 1946, FZC Lj.
- 53 OZC 93/M — 10. november 1945, FZC Lj.; OZC 4. — 5. januar 1946, FZC Lj.
- 54 OZC 93/M — 10. november 1945, FZC Lj.
- 55 isto
- 56 ŠK delovodnik 4. januar 1946
- 57 OZC 20 — 27. februar 1946, Okrajni komisiji za upravo narodne imovine Maribor
- 58 PM 102 — 13. november 1945, MNOO Maribor
- 59 PM 54 — 4. oktober 1945, Min. prosvete Slovenije; PM 56 — 4. oktober 1945, MNOO Maribor
- 60 Ur. l. LRS I-II/37 — 22. september 1945; PM 56 — 4. oktober 1945, MNOO Maribor
- 61 PM 54 — 4. oktober 1945, Min. prosvete Slovenije; PM 56 — 4. oktober 1945, MNOO Maribor
- 62 isto; isto
- 63 PM 56/1 — 5. oktober 1945, MNOO Maribor

- ⁶⁴ PM 54 — 4. oktober 1945, Min. prosvete Slovenije; PM 56/1 — 5. oktober 1945, MNOO Maribor
- ⁶⁵ OZC 7 — 6. februar 1946, FZC Lj.
- ⁶⁶ PM 49 — 18. september 1945, ONOO Maribor
- ⁶⁷ PM 38 — 5. september 1945, MNOO Maribor; PM 52/1 — 5. oktober 1945, ONOO Maribor; PM 102 — 13. november 1945, MNOO Maribor
- ⁶⁸ ŠK delovodnik 15. november 1945, 10., 11. in 12. januar 1946
- ⁶⁹ MOOF Maribor, personalni odsek 5201 — 21. julij 1945

KRATICE:

ČZN — Časopis za zgodovino in narodopisje
FZC — Federalni zbirni center, Ljubljana
MOOF — Mestni odbor Osvobodilne fronte, Maribor
OZC — Okrožni zbirni center, Maribor
PM — Pokrajinski muzej, Maribor
ŠK — Študijska knjižnica, Maribor

Poslovne spise Okrožnega zbirnega centra v Mariboru in Pokrajinskega muzeja v Mariboru hrani Pokrajinski arhiv v Mariboru, Grajska ul. 2; poslovni spisi Pokrajinskega muzeja v Mariboru št.: 33, 49, 52/M-1, 54, 56, 56/1 in 60 so začasno v arhivu Visokošolske in študijske knjižnice v Mariboru (VŠK).